

ציפיותינו. היינו מצפים שהתורה תפעל לחלץ מאתנו אהדה כלפי הבנים הנבחרים: יצחק ויעקב. והנה היא כמעט מכריחה אותנו לחוש אמפתיה כלפי הבלתי־נבחרים: הגר, ישמעאל ועשו. אנו מרגישים איתם את הכאב וחווים איתם את האובדן.

מדוע, אם כן, יצחק ולא ישמעאל? ולמה יעקב ולא עשו? שני סוגים של תשובות יש לכך. סיבות מהסוג הראשון נותנים מדרשי חז"ל. על פי דרך קריאתם בתורה, יצחק ויעקב היו צדיקים, אך לא כן ישמעאל ועשו. ישמעאל עבד אלילים.¹ הוא נאף.² הוא ניסה להרוג את יצחק בחץ וקשת ולהציג זאת כתאונה.³ עשו נמשך, עוד בבטן אמו, למקדשי עבודה זרה.⁴ הוא צד את אביו יצחק בלשונו, כשם שצד בעלי חיים.⁵ ה' קיצר את חיי אברהם בחמש שנים כדי שלא יראה איך נכדו עשו בא על נערה מאורסה והורג את הנפש וכופר באלוהים ובתחיית המתים ובזיכרון.⁶ זו דרכו של המדרש. הוא מכונן אותנו לראות את יצחק ואת יעקב כטובים לחלוטין, ואת ישמעאל ועשו כרשעים מסוכנים. גישה זו היא חלק חשוב מן המסורת שלנו.

אך לא כך מופיע בתורה שבכתב – לפחות לא על פי עומק פשוטו של מקרא (כביטוי של הרשב"ם).⁷ התורה אינה מציירת את ישמעאל ואת עשו כרשעים. הדבר הגרוע ביותר שהיא אומרת על ישמעאל הוא ששרה ראתה אותו מִצְחָק (בראשית כא, ט), מילה שמובנה רבים ולא דווקא שליליים. הרי אותו פועל עצמו נאמר על יצחק: "וַיִּשְׁחַק אַבְרָהָם מְלֶכְךָ פְּלִשְׁתִּים בְּעַד הַחֲלוֹן וַיֵּרָא וְהִנֵּה יִצְחָק מִצְחָק אֶת רִבְקָה אִשְׁתּוֹ" (בראשית כו, ח). משמעותו הפשוטה של הפועל צחק קשורה בצחוק – והנה שמו של יצחק, שעניינו צחוק, ניתן לו בידי הקב"ה עצמו,⁸ ועל אברהם ושרה מסופר שצחקו.⁹ המילה "מצחק" כשלעצמה אינה מעידה בהכרח על התנהגות בלתי הולמת.¹⁰

פרשת תולדות

למה יצחק? למה יעקב?

למה יצחק הוא ממשיך הברית, ולא ישמעאל? למה יעקב ולא עשו? שאלה עתיקת יומין, קשה מכפי שאולי נדמה.

לפני שבועיים, בפרשת וירא, קראנו על גירוש הגר וישמעאל. הקורא איך האמה ובנה שולחו לתעות במדבר, איך כלו המים מן החמת, איך הגר השליכה את ישמעאל תחת אחד השיחים והלכה לשבת מנגד לבל תראה במותו, חזקה עליו שירגיש חמלה רבה על האם והילד הבוכים. דומה כי התורה מכוונת את הקורא להרגיש אהדה זו. היא מספרת שאלוהים שמע את בכיו של ישמעאל ושלח מלאך לנחם את הגר, להראות לה היכן יש מים ולהבטיח לה שאלוהים ישים את בנה "לְגוֹי גָדוֹל" (בראשית כא, יח) – אותה הבטחה עצמה שהוא נתן לאברהם בראשית שליחותו (יב, ב).

כך גם במקרה של עשו, בפרשתנו. השיא הרגשי של הפרשה מתחולל כאשר עשו ויצחק מבינים בהדרגה כי יעקב התחזה לעשו וגנב את ברכתו: "וַיַּחֲדָד יִצְחָק חֲרָדָה גְדֹלָה עַד מָאֹד וַיֹּאמֶר, מִי אֶפֹּא הוּא הַצֵּד צִיד וַיָּבֵא לִי וְאֶכֹּל מִכָּל בְּטָרִם תְּבוּאָה וְאֶבְרַכְהוּ גַם בְּרוּךְ יְהִי? כְּשֶׁמַּעַע עָשָׂו אֶת דְּבָרֵי אָבִיו וַיִּצְעַק צָעָקָה גְדֹלָה וּמָרָה עַד מָאֹד, וַיֹּאמֶר לְאָבִיו, בְּרַכְנִי גַם אֲנִי אָבִי!" (כו, לג-לד). תיאור רגשי זה, מעטים כמוהו מכמירי לב בתורה כולה. והוא גם נוגד את

אשר לעשו, הפסוק המרשיע ביותר הוא זה שבו עשו מוכר את בכורתו בנזיד עדשים (בראשית כה, לד). בחמישה פעלים רצופים, להטעימנו מהמעשיות ומהחופזה, מספרת התורה "וַיֹּאכַל וַיִּשְׂתֶּי וַיִּקֶּם וַיִּלֶךְ וַיִּבֶז עֵשָׂו אֶת הַבְּכֹרָה". נמצאנו למדים שעשו היה פזיז. פוחז. לא משהו חמור יותר.

אם רצוננו בעומק הפשט עלינו לסמוך על עדותה המפורשת של התורה עצמה. ומה שהיא אומרת לנו על מהותם של יצחק וישמעאל מרתק. לפני הולדת ישמעאל אומר מלאך להגר – "וְהָיָה פָּרָא אָדָם, יָדוּ בְּכָל יוֹד כָּל בּוֹ" (טז, יב). ישמעאל גדל והיה לרובה קָשֶׁת (כא, כ). עשו אדום השיער גדל במהרה להיות "אִישׁ יָדָע צֵיד, אִישׁ שֹׁדֵד" (כה, כז). **ישמעאל ועשו הרגישו בטבע כבביתם.** הם היו חזקים, זריזים, נועזים. בכל תרבות אחרת הם היו יכולים להיחשב גיבורים.

וזו הנקודה. אפשר להבין את התורה רק אם זוכרים כי **כל יתר הדתות בעולם העתיק סגרו לטבע.** בו הם מצאו את אלוהים, או ליתר דיוק את האלים: בשמש ובירח בכוכבים, בסערה ובגשם המרווה את הארץ ובארץ המצמיחה מזון.

לגודל המוזרות, גם במאה ה־21 רבים הם המאמינים בטבע: אתיאסטים, אגנוסטים וחסידים הניו אייג'. הטבע הוא בעיניהם הממשות כולה. ומדוע לא יחשבו כך? הן השימפנזים, קופי הבונבו ונאנחו שותפים ל־98 אחוז מהגנום שלנו. הברירה הטבעית טבעה במוחנו אינסטינקטים ורפלקסים מסוימים והם המפעילים אותנו. לידם, בסופו של חשבון, האמנות האנושית כמוה כנוצותיו של הטווס: דרך למשוך נקבות כדי להעביר את הגנים שלנו לדור הבא. אנחנו תוצרים של הטבע ותו לא. אנחנו ישויות חומריות: לא שום דבר שמעבר לחומר, כי מעבר

לחומר אין שום דבר. אין נשמה. אין חופש בחירה אמיתי. חיי אדם אינם קדושים, והאדם אינו נבדל באופן מהותי מכלל בעלי החיים. כל אשר ישנו הוא טבע. זו הייתה, בערך, תפיסתו של שפינוזה (אלוהים הוא הטבע מנקודת המבט של הנצח). זו הייתה אמונתם של לוקרטיוס ברומא ואפיקורוס ביוון. וזו גם הפילוסופיה החילונית הרווחת כיום.

אלוהי אברהם, לעומת זאת, נמצא מעבר לטבע, מפני שהוא ברא את הטבע. ואנחנו עשויים בצלם אלוהים מפני שאף כי מעפר באנו, יש בנו גם נשמת אלוה ממעל. אנחנו יכולים להגות עולמות אפשריים שאינם ולא היו, ולפעול למימושם. זה הדבר הנותן לנו חופש והעושה אותנו לייחודיים. אנחנו יכולים להבדיל בין מה שיש לבין מה שראוי שיהיה. אנחנו יכולים לשאול את השאלה "למה?"

אחרי המבול, אלוהים השלים עם טבע האדם ונשבע לא להשחית עוד את העולם. ובכל זאת הוא רצה שכני האדם ידעו כי יש משהו מעבר לטבע. לכן בחר באברהם ובצאצאיו להיות "עֲדָיו"¹¹. אין זה מקרה שלא אברהם ושרה, לא יצחק ורבקה ולא יעקב ורחל הצליחו להביא ילדים לעולם באופן טבעי. גם אין זה צירוף מקרים שאלוהים הבטיח את ארץ הקודש לעם שאין לו ארץ. הוא בחר במשה, האיש שהעיד על עצמו כי לא איש דברים הוא, להביא את דברו אל העולם. משה חשב שלקות הדיבור שלו פוסלת אותו מהיות דוברו של אלוהים. אך לאמיתו של דבר, דווקא לקות זו היא שהכשירה אותו לתפקיד. כי כאשר אמר איש כבד פה זה את דברי ה' והם יצאו מפיו צלולים, ידעו שומעיו שהמילים אינם מילותיו שלו. עמים אחרים רואים את הילדים ואת הארץ – הצו הדרוויניאני והצו הטריטוריאלי – כטבעיים. היהודים לא. גם אם ירצו. כדברי דוד בן־גוריון, "בישראל, כדי להיות ריאליסט צריך להאמין בניסים".

למה יצחק? למה יעקב?

יצחק ויעקב לא היו אנשי טבע, אנשי השדה והציד ומשחק הדמים של טורף ונטרף. הם לא היו ישמעאל ועשו, אנשים היכולים לשרוד בכוח שריריהם וכישוריהם. הם היו אנשים הזקוקים לרוח אלוהים כדי לשרוד. ישראל הוא העם המעיד בעצם מהותו על משהו שמעבר לו. היהודים הראו, דור אחר דור, שעם יכול לתרום לאנושות הרבה מעבר לפרופורציה המספרית שלו בכלל האנושות, ושאומה זעירה יכולה להאריך ימים שבע־שבעתיים מהאימפריות האדירות ששאפו להחריבה. הם הראו שעם חזק הוא זה הדואג לחלשים, ועם עשיר הוא המטפל באביונו. עם ישראל הוא העם שאלוהים הראה באמצעותו לכל באי עולם שרוח האדם יכולה לגבור על הטבע – ומכאן שמעבר לטבע קיים דבר־מה נשגב יותר.

הנה לנו הרעיון משנה־החיים שבפרשתנו. אנו גדולים כגודל האידיאלים שלנו. בכוחנו להעפיל אל מעבר לעצמנו – אם אנו מאמינים באמת ובתמים שמעבר לעצמנו יש משהו.

1 בראשית רבה נג, יא. שמות רבה א, א.

2 בראשית רבה נג, יא.

3 שם.

4 בראשית רבה סג, ו.

5 מדרש תנחומא, תולדות ח.

6 בבלי, בבא בתרא טז ע"ב.

7 רשב"ם לבראשית לז, ב, כח; שמות ג, יד; יג, ט.

8 בראשית יז, יט.

9 בראשית יז, יז; יח, יב.

10 רוברט אורי אלטר אף מעלה הצעה מקורית, שהכוונה בפועל מצחק כאן היא

שישמעאל חיקה את יצחק. Robert Alter, *The Five Books of Moses: A Translation*

with Commentary, Norton, 2004, p. 103

11 ישעיהו מג, י"ב; מד, ח.